

**ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆԱԽՕՐՅԱԿԻՆ
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՀՈՅՆ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ
ԹՎԱԶԱՆԱԿԻ ԽՆԴԻՐԸ**

Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին Օսմանյան կայսրության տարածքում ապրող հույն բնակչության թվաքանակի խնդիրը կարևոր է 20-րդ դարի առաջին քառորդի հույն-թուրքական հարաբերությունների, Առաջին աշխարհամարտի և հույն-թուրքական 1919-1922 թթ. պատերազմների ընթացքում հույն ժողովրդի նկատմամբ իրականացված ցեղասպանական քաղաքականության ուսումնասիրման տեսանկյունից: Ինչպես արևմտահայության դեպքում քրիստոնյա հույն բնակչության թվաքանակի նեմգափոխումը կարևոր փաստարկ է հանդիսանում նրանց նկատմամբ իրականացված ցեղասպանության ժխտման համար:

19-րդ դ. վերջին և 20-րդ դ. սկզբին հույները Օսմանյան կայսրությունում ապրող ամենամեծ քրիստոնյա էթնիկական խմբերից մեկն էին: Մեծաթիվ էին հատկապես Բալկանյան թերակղզու թուրքական տիրապետություններում, Էգեյան կղզիներում, Փոքր Ասիայի արևմտյան ու հյուսիսային հատվածներում: Մեծ թվով հույներ էին ապրում նաև Փոքր Ասիայի կենտրոնական և հարավային վիլայեթներում ու կայսրության այլ շրջաններում: Մինչև 18-րդ դ. օսմանահպատակ հույների շրջանում չկար միասնական հունական ազգային գիտակցություն: 18-րդ դարում ազատագրական շարժման վերելքից հետո միայն նրանք սկսեցին իրենց նույնացնել հելլենների մինչքրիստոնեական ժառանգության հետ: Օսմանյան կայսրության մեջ հունական ինքնությունը տարբեր էր ու բազմազան: Այստեղ ապրում էին և՛ հունախոս մահմեդականներ, և՛ Կապադովկիայի կարամանլիդներ, և թուրքախոս ուղղափառ հույներ: Հալածանքների, բռնաճնշումների և ոչնչացման օբյեկտ դարձավ հենց Rumi millet-ը՝ Օսմանյան կայսրության քաղաքացի ուղղափառ հույները:

Անդրադառնալով Օսմանյան կայսրությունում ապրող ժողովուրդների՝ տվյալ դեպքում հույների թվաքանակին՝ որոշ հեղինակներ գտնում են, որ պետք է մեծ վերապահությամբ հիմնվել վիճակագրական տվյալների վրա: Ինչպես նշում է Ա. Ուբիչինին. «Հնարավոր է, որ տվյալներն այնքան էլ ճիշտ չեն, քանի որ դա դժվար է որոշել մի երկրում, որտեղ վիճակագրությունը նոր է միայն զարգանում»¹: Սակայն անճշտությունները պայմանավորված չէին միայն վիճակագրական գի-

տությամբ՝ Օսմանյան կայսրությունում ուշ զարգանալով: Վիճակագրական քաղաքականությունը երկրում տարվում էր քրիստոնյաների թվի կտրուկ նվազեցմամբ ու մահմեդականների թվի ավելացմամբ: Այս փաստը նկարագրվել է Փարիզի հաշտության կոնֆերանսին Հայոց պատվիրակության ներկայացրած հուշագրում. «Թուրք կառավարության կատարած վիճակագրությունների սովորական սխառնման է հետևյալը.

ա) Առանց շատ փոխելու ամբողջ բնակչության թիվը՝ ըստ կարելվոյն նվազեցնել քրիստոնյաների թիվը և տարբերությունն ավելացնել մահմեդականների թվի վրա:

բ) Ջգուշանալ տալ ազգությունների ճշգրիտ թիվը, այլ նրանց խմբավորել ըստ կրոնի»² :

Այսինքն, նրանք առանձին էին հաշվում քրիստոնյա ժողովուրդներին, անգամ նույն ժողովրդի ուղղափառ, կաթոլիկ կամ բողոքական հատվածներին և որպես մեկ ամբողջություն բոլոր մահմեդականներին՝ բուրքերին, քոդերին, չերքեզներին, թաթարներին և այլն: Վիճակագրական նվազեցումներից բացի հույները շատ ժամանակ իրենք էին նվազեցնում բնակչության ճշգրիտ թիվը: Խնդիրը չափազանց խտրական հարկային համակարգի մեջ էր, որը ստիպում էր արական սեռի բնակչության մի մասին չգրանցվել հարկեր վճարելուց խուսափելու համար:

Չնայած նշված հանգամանքին՝ սկզբից փորձենք հույների թվաքանակը դիտարկել ըստ Օսմանյան վիճակագրական տվյալների: Օսմանյան կայսրությունում առաջին անգամ մարդահամար է անցկացվել 1844 թ. Աբդուլ-Ազիզ սուլթանի օրոք: Այդ մարդահամարի տվյալներով Օսմանյան կայսրության (ներառյալ Աֆրիկան) 35.350.000 բնակչությունը կազմված էր բուրքերից (12.8 մլն), սլավոններից (6.2 մլն), արաբներից (4.7 մլն), ռումիներից (4 մլն), հայերից (2.4 մլն), հույներից (2 մլն), ալբանացիներից (1.5 մլն), քոդերից (1 մլն), ասորի-քաղդեացիներից (235 հազար), գնչուներից (214 հազար), հրեաներից (150 հազար), բուրքմեններից (85 հազար), թաթարներից (36 հազար) և դրուզներից (30 հազար): Այս տվյալները մինչև 19-րդ դարի 70-ական թթ. պաշտոնապես ընդունվում էր կառավարության կողմից և տրամադրվում օսմանյան վիճակագրությամբ հետաքրքրվող առանձին եվրոպական հեղինակներին, օրինակ Ուբիչիևիին³: Նույն աղբյուրը նշում է, որ 2 մլն - հույների կեսն ապրում էր Եվրոպական, մյուս կեսը՝ Ասիական Թուրքիայում: Սակայն, հաշվի առնելով թուրքական մարդահամարի դիտավորությունը, ոչ առանց հիմքերի, կարելի է ենթադրել, որ նրանց թիվը շատ ավելի է եղել:

Ա. Սինվեն 1878 թ. Փարիզում լույս տեսած «Օսմանյան կայսրության հույները» աշխատության մեջ նշում է, որ 1870-ական թթ. Օսմանյան Թուրքիայում ապրում էին 4.324.369 հույներ⁴, որոնք տեղաբաշխված էին հետևյալ կերպ. Թրակիա՝ 728.747, Մակեդոնիա՝ 587.60, Էպիրոս՝ 617.892, Թեսալիա՝ 247.776, այլ եվրոպական տարածքներ՝ 70.000, Էգեյան կղզիներ՝ 724.000, Ասիա՝ 1.188.094, Սիրիա՝ 125.000, հույն կաթոլիկներ՝ 35.000:

1881 թ. սուլթան Աբդուլ-Համիդ 2-րդի օրոք անցկացվեց մարդահամար, որի համաձայն կայսրությունում ապրում էին 17.388.604 մարդ: Բարձր Դուռը՝ կապված 1878 թ. Բեռլինի կոնգրեսով ստանձնած պարտավորություններով, ձգտում էր ամեն կերպ նվազեցված ներկայացնել հայերի թվաքանակը: Այս քաղաքականությունից անմասն չմնացին նաև հույները, որոնց թիվը գնահատվում էր 2.332.197 մարդ⁵: 20-րդ դարակզբի վիճակագրական տվյալները, արդեն, հաշվում են 2.852.812 հույն⁶: Սակայն չպետք է մոռանալ, որ նշված թվերը վերաբերում են ամբողջ կայսրության հույն բնակչության թվաքանակին՝ ներառելով նաև Էպիրոսը, Թրակիան, Մակեդոնիան, Էգեյան կղզիները և այլն: Ուստի, դժվար է հավատ ընծայել նշված տվյալներին, մանավանդ, որ դրանք հակասում են ոչ միայն հունական, այլ նաև հայկական ու եվրոպական աղբյուրներին: Մ. Ավետիսյանը նշում է, որ նշված շրջանում (19-րդ դարի վերջ) Օսմանյան կայսրությունում հույների թիվը 4 միլիոնի է հասնում և որ հույները շատ գորավոր են կայսրության հատկապես արևմտյան մասում⁷:

Անդրադառնալով Օսմանյան կայսրության բնակչությանը՝ Էդվին Փիրսը իր «Թուրքիան և իր բնակչությունը» աշխատության մեջ նշում է, որ մինչև Բալկանյան պատերազմները Օսմանյան պետության տարածքում ապրել է շուրջ 3.8 մլն հույն, որից 1.7 մլն-ը Եվրոպայում (ներառյալ Կ. Պոլիսը), 1.6 մլն-ը Ասիայում, իսկ 500 հազարը՝ Էգեյան կղզիներում⁸: Բալկանյան պատերազմների արդյունքում Հունաստանին անցան հարավային Մակեդոնիան, հարավային Էպիրոսը, Կրետեն և Էգեյան կղզիները՝ 1.357.000 հույն բնակչությամբ⁹ և հասկանալի պատճառներով կայսրությունում հույների թիվը նվազեց: Սակայն մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը Օսմանյան Թուրքիայում շարունակում էին ապրել շուրջ 2.5 մլն հույներ:

Սակայն թուրքական մարդահամարները՝ հավատարիմ ձևավորված ավանդույթներին, շարունակում էին հույների, ինչպես նաև այլ քրիստոնյաների թվաքանակի կեղծման քաղաքականությունը: Համաձայն օսմանյան վերջին՝ 1914 թ. նախապատերազմյան մարդահամա-

րի, պետության մեջ ապրում էին 18.520.016 մարդ, որից 15.044.846 մահմեդական, 1.792.206 հույն, 1.229.007 հայ, 187.073 հրեա, 134.687 ասորի-քաղղեսացի, 65.844 տարբեր ազգության բողոքական և այլն¹⁰: Սակայն, ինչպես հույների, այնպես էլ հայերի ու ասորիների թվաքանակը չի համապատասխանում իրականությանը: Դեռևս 1870-ական թթ. Թուրքիայում հայերի թիվը կազմել է շուրջ 3.6 մլն, սակայն հաշվի առնելով 1890-ական թթ. կոտորածները, առանձին ջարդերը, արտագաղթը՝ Համբարյանի հաշվարկներով 1-ին աշխարհամարտի նախօրեին արևմտահայության թիվը կազմել է 2.583.692 մարդ¹¹: Ամբողջ կայսրությունում և նրան հարակից տարածքներում տարբեր դավանանքի ասորիների թիվը նախապատերազմյան շրջանում հասնում էր անգամ 1 մլն-ի¹²:

Օսմանյան վիճակագրությունների քաղաքականությունը շարունակվեց 20-րդ դարի մի շարք թուրքամետ հեղինակների կողմից, որոնցից հատկապես աչքի է ընկնում ամերիկացի Ջ. Մրքքարթին: Նրա՝ «Մահմեդականները ու փոքրամասնությունները» աշխատությունը գրվել է՝ հիմնվելով օսմանյան պաշտոնական տվյալների վրա և ժխտելով հայկական ու հունական պատրիարքարանների, հայ, հույն ու օտարերկրյա ամենատարբեր հեղինակների տվյալները: Նրա հաշվարկների ու վերլուծությունների արդյունքում հույների թվաքանակն էլ ավելի է նվազում՝ հասնելով 1.254.333-ի¹³: Փաստորեն, նրա տվյալները ավելի կեղծ են, քան՝ թուրքական պաշտոնականը: Նա ոչ միայն չի անդրադարձել Եվրոպական Թուրքիային, Սիրիային, Պաղեստինին, այլև նենգափոխել է Փոքր Ասիայի տվյալները¹⁴:

Կարևոր է նաև այն, որ Օսմանյան Մահմանադրության 65-րդ հոդվածի և 1908 թ. Օսմանյան ընտրական օրենքի համաձայն՝ էթնոգրավան փոքրամասնությունները իրավունք ունեին պառլամենտում ներկայացված լինել 100 հազար բնակչից 1 ներկայացուցիչ համամասնությամբ: Rumi millet-ը ուներ 27 ներկայացուցիչ, ինչից կարելի է ենթադրել, որ պաշտոնապես ընդունվում էր 2.7 մլն օսմանյան հույների ներկայությունը¹⁵:

1918 թ. Փարիզում լույս տեսավ «Հույները Թուրքիայում» հոդվածը, որը անգլերենից ֆրանսերեն էր փոխադրվել հեղինակավոր «New-Europe» («Նոր Եվրոպա») հանդեսից: Հոդվածում ներկայացված վիճակագրական աղյուսակը նախապատերազմյան Թուրքիայում հաշվում էր 2.515.000 հույն¹⁶, որոնց տեղաբաշխումը այսպիսին էր. Ադրիանապոլիս և Գալիբոլո՝ 350.000, Կոստանդնուպոլիս՝ 450.000, Կ. Պոլսի ասիական մաս՝ 45.000, Բիզա՝ 40.000, Իզմիր՝ 70.000, Բրուսա՝ 350.000,

Այդին՝ 500.000, Կոնիա՝ 100.000, Անկարա՝ 80.000, Տրապիզոն՝ 250.000, Էրզրում՝ 5.000, Մեքասսիա՝ 110.000, Ադանա՝ 70.000, Դիարբեքիր՝ 25.000, Հալեպ՝ 30.000, Կաստամոնու՝ 40.000 հույն:

Լ. Մակկասը իր «Փոքր Ասիայի հեղինակը» մենագրության մեջ անդրադառնում է Փոքր Ասիայում հույների տեղաբաշխմանը՝ ըստ նահանգների, սանջակների ու կազանների: Ըստ նրա՝ Փոքրասիական Թուրքիայում ապրում էին. Արևմտյան Անատոլիա՝ 773.756, կղզիների գոտի և Կ. Պոլսի Սկյուտար՝ 186.421, հյուսիսային Անատոլիա՝ 378.452, կենտրոնական և հարավային Անատոլիա՝ 359.745, հայկական վիլայեթներ՝ 129.537 ընդամենը՝ 1.821.911 հույն¹⁷: Ա. Պալլիսը, հենվելով Մակկասի տվյալների վրա, և գումարելով Ադանայի (Կիլիկիայի) 66.200 հույներին, նշում է, որ ամբողջ Փոքր Ասիայի հույների նախապատերազմյան թվաքանակը եղել է 1.888.111¹⁸:

Օսմանյան կայսրության հույն բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ առավել ամբողջական պատկերացում է տալիս հունական պատրիարքարանի՝ 1912 թ. տվյալները, որոնք հրապարակվել են Աթենքի համալսարանի պատմության պրոֆեսոր Ջորջ Մոտերիադիսի կողմից 1918 թ.: Դրանք ընդհանուր առմամբ համընկնում են Մակկասի տվյալներին, սակայն անդրադառնում են նաև կայսրության այլ շրջաններին ևս: Համաձայն պատրիարքարանի 1912 թ. տվյալների՝ Օսմանյան կայսրությունում՝ ներառյալ Ադրիանապոլսի վիլայեթը, Դոդեկանեսյան, Իմբրոս, Տենեդոս և Կաստելորիցո կղզիները, ապրում էին 2.543.343 հույն¹⁹: Սակայն Դոդեկանեսյան կղզիները՝ 105.964 հույն բնակչությամբ իտալաթուրքական պատերազմի արդյունքում հայտնվեցին իտալացիների իշխանության տակ:

Ինչ վերաբերում է Օսմանյան կայսրության մյուս շրջաններին, ապա Ադրիանապոլսի վիլայեթում (Արևելյան Թրակիա) ապրում էր 366.363 հույն²⁰: Հույների մեծաթիվ զանգվածներ կային նաև Սիրիայի, Պաղեստինի, Լիբանանի շրջաններում: Այստեղ միայն ուղղափառ հույների թիվը 19-րդ դ. 90-ական թթ. հասնում էր 100.000-ի²¹: Իսկ օսմանյան վերջին մարդահամարի համաձայն՝ Բեյրութի վիլայեթում ապրում էին 87.244 ուղղափառ, 24.210 կաթոլիկ, Սիրիայում՝ 60.978 ուղղափառ, 27.662 կաթոլիկ, Երուսաղեմի շրջանում՝ 26.035 ուղղափառ և 1.086 կաթոլիկ հույներ²²:

Այսպիսին էր հույների տեղաբաշխումը Օսմանյան կայսրությունում մինչև 1-ին համաշխարհային պատերազմը: Հույն բնակչության թվաքանակի վերաբերյալ ամենատարբեր աղբյուրների համադրումը և վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ, չնայած թուրքական մարդահամար-

ների դիտավորությանը՝ կեղծել ու նվազագույնի հասցնել հույների թիվը, 1-ին համաշխարհային պատերազմից առաջ Օսմանյան կայսրությունում ապրում էին շուրջ 2.5 մլն հույներ²³, որոնք թվաքանակով երկրորդ քրիստոնյա էթնիկական խումբն էին՝ փոքր-ինչ զիջելով միայն հայերին։ Հունական տարրը հատկապես մեծաթիվ ու ներկայացուցչական էր կայսրության արևմտյան հատվածում։ Սակայն, ինչպես հայ և ասորի ժողովուրդները, նրանք ևս չկարողացան խուսափել այն քաղաքականությունից, որն իրականացվեց նրանց նկատմամբ երիտթուրքական և նրա իրավահաջորդ՝ քեմալական վարչակարգերի կողմից։

GEVORG VARDANYAN
(AGMI)

THE PROBLEM OF THE NUMBER OF GREEKS IN THE OTTOMAN EMPIRE ON THE EVE OF THE FIRST WORLD WAR

The article examines the problem of number of the Greeks in Ottoman Empire on the eve of the First World War. By diminishing the number of pre-war Greek population of Ottoman Empire. Turkish historians use the forged data as one of the basic arguments in systematic campaign of denial of Greek Genocide. Comparing the Greek, Armenian, European and American sources it's evident that about 2.5 million Greeks lived in the Ottoman Empire before the World War I.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՑՈՒՆՆԵՐ

1. Убичини М., Изображение современного состояния Турции в географическом, статистическом, религиозном и военном отношениях, СПб, 1854, с. 14.
2. Հայկական հարցը հաշտության կոնֆեռանսի առաջ, Հայոց ցեղասպանության պատմության և պատմագրության հարցեր, № 5, Ե., 2002, էջ 167:
3. Убичини М., նշվ. աշխ., էջ 8-9:
4. Synvet A., Les Grecs de l'Empire Ottoman, Paris, 1878, p. 8.
5. Karpat K., Ottoman Population 1830-1914, The University of Wisconsin Press, 1985, p. 148.
6. Karpat K., նշվ. աշխ., էջ 168:
7. Ավետիսյան Մ. (Մ. Ա.), Թուրքիայի հայերն ու իրենց դրացիները, Մարտի, 1890, էջ 11-12:
8. Pears E., Turkey and Its People, London, 1912, p. 94.

9. Pallis A., Greece's Anatolian Venture and After, A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922), London, 1937, p. 224.

10. Karpat K., նշվ. աշխ., էջ 188-189:

11. Համբարյան Ա., Արևմտահայերի թվաքանակի հարցի շուրջ, Բանբեր Երևանի համալսարանի, Ե., 1969, № 2, Ե., էջ 111:

12. Խոսրոնա Ա., Ասորիների ցեղասպանություն Օսմանյան Թուրքիայում և հարակից բյուրքաբնակ վայրերում (19-րդ դ. վերջ և 20-րդ դ. առաջին քառորդ), Ե., 2004, էջ 39:

13. McCarthy J., Muslims and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire, New York, 1983, p. 10.

14. Մքքարթիի աշխատության քննադատությունը՝ Անանյան Ա., Հայոց ցեղասպանության ժխտման նոր փորձ, Ե., 2005, էջ 16-20:

15. Tsirkindis H., The Genocide of Greeks of Pontus, Thrace and Asia Minor, Through the French Archives. Thessaloniki, 1999, p. 307.

16. Les Grecs en Turquie: Deux Articles, traduits de l'Anglais, de la Revue The New-Europe, de Londres (Nos des 14 et 21 novembre), Paris, 1918, p. 4.

17. Maccas L., L'Hellenisme de l'Asie Mineure, Paris, 1919, p. 78-87.

18. Pallis A., նշվ. աշխ., էջ 226:

19. Soteriadis G., An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor, London, 1918, p. 14 -15.

20. Soteriadis G., նշվ. աշխ., էջ 15:

21. Ռեկլյու Է., Լազիստան, Հայաստան և Քյուրդիստան, Վաղարշապատ, 1893, էջ 141:

22. Karpat K., նշվ. աշխ., էջ 188-189:

23. Maccas L., նշվ. աշխ., էջ 86: